

İÇ MEKÂNDA KULLANIM VE TEKNİK ÖZELLİKLER AÇISINDAN HEREKE HALISI

TECHNICAL AND INTERIOR USE PROPERTIES OF HEREKE CARPET

Deniz Demirarslan*

Öz

Dokumacılık Türkler tarafından Orta Asya'dan Anadolu'ya, geçmişten günümüze dek önem verilen bir sanat kolu olmuştur. Eşsiz sanat değeri ve zenginliği ile tanınan ipekli ve yünlü dokumalar zaman içinde olağanüstü bir şekilde gelişmiş ve yayılmıştır. Dokuma sanatında önemli bir yer tutan halı ise Türkler tarafından Dünyaya tanıtılmış ve kazandırılmıştır. Bilinen en eski Türk halıları günümüzde Dünyanın önde gelen müzelerinde sergilenmektedir. 11. yüzyıldan itibaren Selçuklular ile birlikte Doğudan Batıya doğru yayılmaya başlayan halı sanatı Anadolu'da halkın duygularını dışa vurduğu kültürel bir miras olmanın yanı sıra sanat kolu olmaktan ziyade üretime yönelmiş ve zamanla dokumacılık endüstrisi olarak gelişme göstermiştir. Saray halıları içinde Hereke halısı üretim açısından Türk halı tarihinde önemli bir yer edinmiştir. Hereke halılarının teknik özellikleri ile ilgili yazılı akademik çalışmalar az sayıda olmakla beraber bu halıların iç mekânda kullanımına ve özellikle de yurtdışı örneklerde kullanımına ilişkin bilgiler yetersizdir. Bu çalışmada öncelikle Türk halı sanatı hakkında bilgi verilmiş ve Hereke halısının tarihsel süreçte ortaya çıkış öyküsüne değinilerek Türkiye ve Dünyada iç mekânda kullanımı örnekler üzerinden incelenmiş ve sonuçta Hereke halısının iç mekânın tasarımı ve halı sanatına etkileri ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hereke, Hereke Halısı, Türk Halı Sanatı, Dekorasyon, Saray.

Abstract

Weaving has been an art branch that has been given importance by Turks from Central Asia to Anatolia, from past to present. Silk and woollen fabrics, known for their unmatched artistic value and richness, have been extraordinarily developed and spread over time. Carpet, which has an important place in weaving art, was introduced and brought to the world by the Turks. The oldest known Turkish rugs are exhibited in the world's leading museums today. Carpet art, which started to spread from the East to the West with the Seljuks since the 11th century, has turned towards production rather than being an art branch as well as being a cultural heritage in which people express their feelings in Anatolia and developed as a weaving industry in time. Among the palace carpets, Hereke carpet has gained an important place in the Turkish carpet history in terms of production. Although there are few academic studies on the technical features of Hereke carpets, there is insufficient information about the use of these carpets indoors and especially in foreign examples. In this study, first of all information about Turkish rugs and Hereke it demonstrated the historical process in the emergence of a history reference and Turkey were examined through examples of the use of space inside the world and the resulting Hereke carpet interior design and its effects on carpet art of carpet.

Keywords: Hereke, Hereke Carpet, Turkish Carpet Art, Decoration, Palace.

Araştırma Makalesi // Başvuru tarihi: 16.03.2020 - Kabul tarihi: 22.05.2020.

***Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü,
demirarslandeniz@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7817-5893>.*

1. Giriş

Halı, dokuma sanatında en üst teknik ve yaratıcılık isteyen bir sanat eseridir. Özellikle üzerlerinde yer alan renkler, motifler ve damgalar halıları dokuyan halkların kültürel özelliklerini yansıtma açısından önemlidir. Halılar milli birliğin oluşmasında; kültürün ve kültürel değerlerin korunmasında, yaşatılmasında ve özellikle de anlaşılmasında önemli bir rol üstlenmiştir.

Dünyanın en eski halısı olarak bilinen M.Ö. 5 ve 4. yüzyıla ait olduğu kaynaklarda belirtilen bir Hun halısı, Pazırık vadisinde bulunmuştur (Pile Carpet, Hermitage Müzesi, 2020). Dünyada sanat tarihi açısından ilk halı ve Türk halısı olarak kabul edilen bu yün halının boyutları 1,83x2 metredir ve 1dm²'de 3600 ilmek bulunmaktadır. Günümüzde Gördes halılarında da aynı ilmek tekniğinin kullanıldığı bilinmektedir. Bu ilk Türk halısı halen Leningrad Hermitage Müzesi'nde teşhir edilmektedir. Bu halının motif, ölçü ve biçim açısından Türkmen halılarına benzediği söylenmektedir. Halının dokunmasında yün ipler kullanılmıştır, ince ve çok bükümlüdür. Motifler birbirleri ve halının bütünü ile uyum içindedir. Halının ortasında 24 adet dört yapraklı çiçek motifi ve kenarlarda İç Asya'da yaşadığı belirlenen 24 adet geyik motifi bulunmaktadır (Pile Carpet, Hermitage Müzesi, 2020), (Görsel 1).

Görsel 1. Pazırık Halısı- (Pile Carpet, Hermitage Müzesi, 2020).

Pazırık halısı bizlere düğümlü halının Orta Asya'da ortaya çıktığını ve buradan Türkler aracılığıyla tüm dünyaya yayıldığını göstermektedir. Türkler aynı dönemde halının yanı sıra kilim, cicim, zili gibi diğer dokuma ürünleri de yapmaktaydılar. Halı, Türk boyları tarafından mekânlarda yere serilmiş, duvar örtüsü olarak asılmış ve aynı zamanda hükümdarların resmî tören malzemesi olarak kullanılmıştır (Deniz, 2005:79-103).

Türkler diğer sanat dallarında olduğu gibi Orta Asya'dan getirdikleri dokumacılığı Anadolu'da da sürdürmüşler, Anadolu'da mevcut bulunan halklardan da etkilenecek desenlerini zenginleştirmişlerdir. Anadolu'da her yörenin kendine ait renk, desen ve kompozisyon özellikleri bulunmakta ve dokumalar o yörenin yaşam biçimini, değerlerini ve anlayışını yansıtmaktadır (Ergen, 2010). 13. yüzyılda Selçuklular ile Doğudan Batıya doğru yayılan halı sanatı bir sanat kolu olmaktan çok üretime yönelmiş ve dokumacılık endüstrisi olarak gelişme göstermiştir (Öney, 1992:155; Arslan, 2018:695-700). Selçuklular zamanında halı İslâm dünyasının her tarafına yayılmış; özellikle Anadolu'nun bazı şehir ve kasabaları bu hususta ün kazanmıştır. Anadolu'da Türk halıcılığına dair ilk bilgiler coğrafyacı İbn Saîd el-Mağribî (ö. 685/1286) tarafından verilir. Mağribî Kitâbü Basî'l-arz fi't-ţûl ve'l-'arz adlı eserinde Anadolu'yu anlatırken "Türkmenler Türk soyundan büyük bir kavim olup; Selçuklular devrinde Rum ülkesini fethetmişlerdir. Bunlar sık sık kıyılara kadar giderek akınlar yaparlar, esir aldıkları çocukları tüccarlara satarlar. Türkmen halılarını (el-büsûtü't-Türkmâniyye) dokuyan işte bu Türkmenlerdir. Bu halılar bütün ülkelere satılır" demekte, Aksaray münasebetiyle de buranın güzel yün halılarından söz etmektedir (Bozkurt, 1997:251-262). İbn Battûtâ da Aksaray'ı Anadolu'nun en güzel ve en muhteşem şehirlerinden biri olarak vasıflandırır ve şunları söyler: "Beldeye nisbetle koyun yününden imal olunan kalıçelerin bir yerde naziri yoktur. Bunlar Şam, Mısır, Irak, Hind, Sîn ve bilâd-i etrâke gönderilir" (Bozkurt, 1997:251-262).

Farklı ölçülerde dokunmuş kültürel öge olan halılar Türk yaşamında çadırdan eve, konaktan saraylara her iç mekânda yerde, duvarda ve sedirlerin üzerinde çeşitli amaçlarla kullanılmıştır. Ancak, iç mekânda bir dekorasyon ögesi olmanın yanı sıra bir prestij ögesi olarak da yer almıştır (Strzygowski, vd., 1974:30). Batı dünyasının ünlü gezgini Marco Polo da Anadolu'dan geçtiği dönemde 13. yüzyılın sonlarında Selçuklu halılarının eşsiz güzelliğinden söz

etmektedir: “Türk halısı Dünyanın en narin, geometrik ve stilize desenlerine sahip halısıdır.” (Banham, 1997:436).

O dönemden kalma birçok halı Orta Anadolu’daki camilerde keşfedilmiştir. Özellikle 14. yüzyıl halıları göz ve el uyumunun sergilendiği eserlerdir. Bu halılar 14. yüzyıldan itibaren Floransalı ve Cenevizli tüccarlar yardımıyla Avrupa saraylarına, kiliselerine ve şatolarına girmiştir.

16. yüzyıl, Türk halı sanatının en geliştiği dönem olarak kabul edilir. Uşak 16. yüzyılda Anadolu’nun en önemli halı pazarı iken diğer yandan saray halıları olarak literatüre geçen sine düğüm tekniği kullanılarak dokunan ve pastel renkler kullanılan son derece girift desenlerle bezeli bu halılarda önemli zenginleşme, gelişme ve değişimin izlendiği tamamen yeni bir üslup başlamıştır. Sarayın sanatla ilişkili teşkilatı olan Ehl-i Hiref-i hassa teşkilatında nakkaşan-ı hassa ve cemaat-i kaliçebafan-ı hassa (saray için halı dokuyanlar cemaati-kaliçebaflar) kurulmuştur. Tebriz, Kahire ve Anadolu’dan Sivas, Kayseri gibi bölgelerden ustalar getirtilmiştir. Bu örgütlenme Osmanlı saray üslubunu oluşturmuş ve bu üslup kitap sanatları, tezhip, çini, ahşap, taş, kumaş ve halı desenlerinde paralellik göstermiştir (Arslan, 2018:696). Bu dönem İstanbul’da Osmanlı Hanedanı için halı dokuyan atölyelerin kurulmaya başladığı dönem olmuştur. Saray halıları Yavuz Sultan Selim Han’ın (1514) İran seferi dönüşünde Tebriz’den Türk asıllı halı ustaları getirerek İstanbul’da halı tezgâhları kurdurmasıyla başlamıştır (Ergene, 1992:26-27).

İstanbul’da 20. yüzyıla kadar üretimin devam ettiği ve saraylara halı dokunan Feshane, Kumkapı, Topkapı, Üsküdar ve İstinye’de halı atölyelerinin bulunduğu bilinmektedir (Arslan, 2018: 695-700). Bu halılar İran halılarına benzer gibi görünseler de farklı bir karaktere sahiptirler. İran halılarında motifler küçük ve sık işlenmiş iken; Osmanlı saray halılarında ana zeminin iri motifleri esas süsleme elemanı olarak öne çıkmıştır. Bu halıların bir özelliği de natüralist bir biçimde dokunmuş lâle, sümbül, karanfil, bahar dalı ve gül motifleriyle hançerî yapraklar ve rûmîler içermeleridir (Bozkurt, 1997:251-262).

Günümüzde saray halısı denilince ilk akla gelen Hereke halıcılığı ise saray halısı dokuma geleneğini halının toplumda bir güç sembolü olarak kabul edildiği dönemlerde canlı bir şekilde gündemde tutmuştur. İlk olarak saray ve çevresi için halı ve ipek dokumalar üreten bir fabrikada üretilen halılar zamanla çok geniş bir bölgeye yayılmış ve Anadolu’nun diğer geleneksel halıcılık

merkezlerinde de etkisini göstermiştir. Hereke halılarının teknik özellikleri ile ilgili yazılı akademik çalışmalar az sayıda olmakla beraber bu halıların iç mekânda kullanımına ve özellikle de yurtdışı örneklerde kullanımına ilişkin bilgiler yetersizdir. Bu çalışmada öncelikle Türk halı sanatı hakkında bilgi verilmiş ve Hereke halısının tarihsel süreçte ortaya çıkış öyküsüne değinilerek Türkiye ve Dünyada iç mekânda kullanımı örnekler üzerinden incelenmiş ve sonuçta Hereke halısının iç mekânın tasarımı ve halı sanatına etkileri ortaya konmuştur. Çalışma kapsamında öncelikle TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığına bağlı Hereke Halı Fabrikasında halının teknik özellikleri ile ilgili bilgilerin elde edilmesi amacıyla araştırma yapılmış; konuyla ilgili yazılı temel kaynaklar incelenmiştir. İç mekânlarda kullanım örnekleri için TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı ve yurt içi- yurt dışı müzelerden elde edilen bilgilerle incelenecek örnekler belirlenmiştir.

2. Hereke Halısının Tarihsel Gelişimi

1843'de Sultan Abdülmecid zamanında Hereke Fabrika-i Hümayunu adı altında 50 pamuklu ve 25 ipekli canfes tezgâhından oluşan ilk fabrika Hereke'de açılmış olup; Osmanlı sanayi kuruluşları arasında önemli bir yere sahiptir. Hereke Halı Fabrikası, devlet yönetiminde işletilen fabrikaların aynı zamanda perakende ticaret girişimleri olmasıyla da dikkati çekmektedir. Saray için üretimi yapılan ürünlerin özellikle üretim fazlası olanların halka satışı için Kapalıçarşı'da fabrika adına bir satış mağazası açılmış; fabrika sipariş üzerine de üretim yapmıştır (Demirarslan, 2000:87). 1891'de II. Abdülhamid'in destekleriyle halıcılık bölümü 1000 dokuma tezgâhı ile üretime başlayan Hereke Fabrikası'nda 1905'de yünlü dokuma başlatılmış ve 1917'de yünlü dokuma tezgâhlarının sayısı artırılarak üretime hız verilmiştir. O dönemde beş tanesi Bursa, altıncısı ise Hereke'de olmak üzere toplam altı adet dokuma üretim kuruluşu bulunan Osmanlı Devleti'nde istatistiklerden elde edilen verilere göre fabrikalar dışında evlerde geleneksel yollarla çalışan 1400 dolayında tezgâh bulunduğu bilinmektedir (Demirarslan, 2000:88). Dolmabahçe Sarayı'nın bahçesine Hereke Dokumahanesi adıyla Hereke'deki fabrikanın şubesi açılmış ve İmparatorluğun son zamanlarına dek burada halı dokunmuştur (Bozkurt, 1997:251-262).

Birinci Dünya Savaşı sırasında fabrikanın çalışmalarında bir kısıtlama olmuş, işçi sayısı 40'a düşmüş; ancak savaş sonrası üretim tekrar hızlanmıştır (Görsel 2). 1922'de Osmanlı İmparatorluğu'nun sona ermesiyle, Hereke halılarının üretiminin devam ettiği, 20. yüzyılın ortalarına kadar Hereke'deki bazı usta dokumacıların Hereke halılarını dokumaya başladıkları ve

Osmanlı saray halılarının geleneğini sürdürdüğü görülmektedir. Cumhuriyet döneminde 1939 yılında 200 işçiden oluşan fabrikanın üretim hızı daha da artmıştır (Küçükerman, 1987:57). Hatta 1933'de Sümerbank'a bağlanan fabrika aldığı siparişleri karşılayamadığı için Sivas, Bor, Ürgüp ve Kütahya'da şubeler açılması dahi düşünülmüştür. Yıllar boyunca çok çeşitli aşamalardan geçen fabrika 1956'da Merinos Yünlü Sanayii Müessesesine katılmıştır. 1966'da Ankara'da Halıcılık Müessesesinin kurulması ile Hereke Halı Eğitim Merkezi Atölyesi kurulmuştur. 1982 yılına kadar Yünlü Sanayii Müessesesi İşletme Müdürlüğü'ne bağlı çalışan bir şeflik olarak Hereke Halı Fabrikası faaliyete devam etmiştir. 1982 yılından sonra Isparta Halı Müessesesine bağlanmıştır. 1995'de Sümerbank'tan ayrılmış ve TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığına bağlanarak TBMM Milli Saraylar İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası adı altında faaliyetine devam etmiştir. Günümüzde ise Müze- Fabrika olarak çalışmalarına devam etmekte ve özel sipariş halılar dokunmaktadır (Küçükerman, 1987:40-49; Demirarslan, 2000:88). Bugün, Hereke halıları hala Sultan I. Abdülmecid'in geleneksel desenlerinin yanı sıra hem geleneksel Anadolu hem de çağdaş figüratif desenlerle dokunmaktadır (Görsel 3). Ne yazık ki, Hereke kasabası yetersiz nüfus nedeniyle 2008 yılında belediye statüsünü kaybettiği için özel halı üretimi de zor koşullarla devam ettirilmektedir. Hindistan ve Çin Halk Cumhuriyeti'nde dokunmakta olan ve Hereke halısı markası ile Dünyaya satışa sunulan fabrika ürünü ve ucuz taklit halılar ise Hereke halı sanatını olumsuz yönde etkilemektedir (Demirarslan, 2000: 91; Ör, 2012).

Görsel 2. Hereke Halı Fabrikası, 1914.

Görsel 3. Günümüzde Hereke Fabrikasında Halı Dokuma (Hürriyet Daily News, 2019).

3. Hereke Halısının Teknik Özellikleri

Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında Isparta, Uşak, Lâdik, Hereke halısı gibi halıların bir kısmı fuar ve sergi katılımları sonucunda ihraç edilmiş, bir kısmı da saray için ipek ve yünden üretilmiştir. Bu amaçla yurdun her bölgesinden desinatörler, çiniciler, tezhipçiler gibi sanatkârlar Saraya çağırılarak halı üzerine çalışmaya başlamışlardır. Böylece Hereke halısının temeli atılmıştır. Yukarıda da değinildiği üzere; Hereke Fabrika-i Hümayunu kurulmuştur. Fabrikanın halı bölümünde genç kızlar günde 11 saat dokumacı olarak görev yapmıştır. Fabrika, çalışanları için aynı zamanda bünyesinde bir okul ve hastane de barındırmaktaydı. Çalışan dokumacı kızlar Rum ve Türk kızlarından oluşmaktaydı (İnalçık, 1994:918), (Görsel 2).

İlk dokunan halıların genellikle kaba halı oldukları söylenebilir. Kaba halı m²deki ilme sayısı düşük halı olarak tanımlanmaktadır. Bu halıların desenleri çeşitli bölgelerden gelen desinatörler tarafından yapıldıklarından desenler farklı yörelerin desen özelliklerini taşımaktadır (Görsel 4). Bu halılarda çoğunlukla geometrik ve köşeli desenler ve büyük motifler kullanılmıştır. İlk dönem halılarında görülen bir başka önemli özellik de desenlerin tamamen Türk halı sanatına özgü çeşitli çiçeklerden oluşan kompozisyonlardan meydana gelmesidir. Hereke halılarının desen ve renk açısından saraydaki eşya ve mekân öğeleri ile uyumu da düşünüldüğünden iç mekân ile

bütünlüğün düşünüldüğü ilk halılar olmaları açısından önem kazanmaktadır. İlk dönem halıları ile günümüz Hereke halıları arasında bizzat desen özellikleri açısından karakteristik farklılıklar bulunmaktadır.

Görsel 4. 1890 yılında Müdür Akif Bey ve Hereke Fabrika-i Hümayununda Desinatörler Çalışırken görülmektedir (Alantar, 2018:6-17).

Sonraki dönemlerde halıların daha çekici ve cezbedici olması için halının desen ve üretimine yönelik çalışmalar artmış ve ince halı üretimi yapılmaya başlanmıştır. İnce halı m²'deki ilme sayısı yüksek halıyı tanımlamaktadır. İnce halının dayanıklılığını artırmak için atkı çözümleri pamuktan yapılmıştır. Desinatörler Hereke halısına özgü olmak üzere ayrı bir üslup geliştirmişlerdir.

Hereke Fabrikası, kuruluşundan itibaren çok geçmeden Avrupa'da da bir marka haline gelmiştir. Fabrika uluslararası sergi ve fuarlara katılarak ürünlerini sergilemiş ve çeşitli ödüller almıştır. 1855 Paris Uluslararası Sergisi'nde (1855) kurdele ve şeritler için mansiyon, Londra II. Uluslararası Sergisi'nde (1862) ipekli dokumalar için madalya, Viyana (1892), Lyon (1894), Brüksel (1910) ve Torino (1911) sergilerinde ise büyük ödüle layık görülmüştür (Görsel 5). Bu sanayi sergileri sayesinde halının Dünyaya tanıtımı gerçekleşmiştir. Hatta 1893 Chicago Dünya Fuarı'nda Osmanlı Pavyonunun iç duvarları Hereke kumaşları ile kaplanmıştır (Ergüney ve Pilehvarian, 2015:224-240). Öte yandan yurt içindeki sergilerde de Hereke halısı ve dokumaları sergilenerek

tanıtımı sağlanmıştır. Örneğin 1909 Bursa Sergisi'nde Hereke Fabrikası'nın ürünleri özel bir dairede sergilenmiştir.

Görsel 5. 1893 Chicago Dünya Fuarı'nda Osmanlı Sergisinde Hereke Halıları (The Anatolia Post, 2018), 1909 Bursa Sergisi Hereke Halıları ve Dokumaları (Işıklı, 2012).

Günümüzde dokunan Hereke yün halılarının m²'sinde 360.000 düğüm, ipek halıların m²'sinde ise 1.000.000 düğüm bulunmaktadır. Özellikle ipek halıların bu düğüm özelliği Hereke halısının Dünyada bir marka olmasına yol açmış ve yöresel diğer halılardan farklılaştırmıştır. Bu halıda "Türk Düğümü" olarak tabir edilen kapalı düğüm uygulanmaktadır (Tablo 1). Bir halının dm²'sindeki düğüm sayısının fazla olması desen özelliğini önemli ölçüde etkilemektedir ve kıvrımlı motiflerin rahatlıkla işlenebilmesine de olanak sağlamaktadır. Bundan dolayı Hereke halısında organik formlardan oluşan motifler rahatlıkla işlenebilmektedir. Dolayısıyla dm²'deki düğümlerin artması ile motifler kıvrım kazanmış, çiçek motifleri bir resim gibi halıya aktarılabilmektedir (Demirarslan, 2000:89). Halının değerli olmasında motiflerin resmedilişindeki incelik ve zarafet yanı sıra desenleri de önem taşımaktadır.

Tablo 1. Hereke Halısının Genel Özellikleri (Hereke Halı Kataloğu, Sümer Halı, 1993).

ÖZELLİK	İPEK HALI	YÜN HALI
Kalite	100x100/dm	60x60/dm
Çözü	100/dm	60/dm
Atkı	100/dm	60/dm
İlme sayısı	10.000/dm ²	3600/dm ²
Düğüm sayısı	1.000.000/dm ²	360.000/dm ²
Düğüm tarzı	Türk (Gördes)	Türk (Gördes)
İlme ipliği	30/50 Denye ipek	3.5 Nm Yün
Çözü ipliği	30/68 Denye ipek	20/12 Ne Pamuk
Kalın atkı	30/24 Denye ipek	20/12 Ne Pamuk
İnce atkı	30/12 Denye ipek	20/6 Ne Pamuk

Tasavvuf kültürünü simgeleyen sonsuzluk teması Hereke halılarının önemli bir özelliğidir. Sonsuzluktan gelmeyi ifade edercesine desenler bordürden halıya doğru girmektedir ve sonra yine bordürden sonsuza doğru çıkmaktadır. Motiflerin halı üzerinde düzenlenmesinde bu ilkeye dikkat edilmiştir. Sonsuzluğu sağlayabilmek amaçlı rapor desenler uygulanmıştır. Diğer Anadolu halılarında bu özellik görülmemektedir.

700 adet desen bulunan Hereke Fabrika-i Hümayununda Hereke halısına ait ortalama 500 adet motif bulunmaktadır. Fabrika tarafından bu desenler dijital ortama aktarılarak bir arşiv oluşturulmaktadır (T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2019). Bu başlıca motifler sırasıyla lale, gül, gonca gül, karanfil, yaprak, sümbül, badem ve çiçek buketleridir. Çiçekler yöresel halılarda stilize kullanılırken, Hereke halılarında hem stilize hem de doğal haliyle kullanılmıştır. 19. yüzyılın sonlarında yaşamış olan Fransız mozaikçisi ve ressamı Pretextat Lecomte bazı sanat eserlerinin dekorasyonu ve restorasyonu için İstanbul'a gelmiş olduğu dönemde Türk halılarını da incelemiş ve Batı ile Doğu'nun desen anlayışlarındaki farkları belirtirken şunları söylemiştir:

Avrupa'da ideal çiçeklerden müteşekkil demetler çizilmektedir; ama bunların silueti o kadar gerçekçidir ki göz onları görüyor; halbuki Şark'ta göz onları tahmin ediyor. Bu demektir ki Şarklı hakiki çiçek figürleriyle taban halısı yapılabileceğini tasavvur edememektedir. Kırar soldurur düşüncesiyle üstüne basmaktan çekinir; öbür yandan hayvanların üstüne basılabileceğini de düşünemez: Üstelik aslan, kaplan, geyik gibi hayvanlar taban halısında ufki durmaktadır ki buna hiç tahammülü yoktur. Bu şahsî kanaatimdir sanılmasın; birçok Şarklının ağzından duyduklarımı ifade etmekteyim (Bozkurt, 1997:251-262).

Hereke halısını motif yönünden etkileyen bir diğer önemli etken de çini sanatıdır. Çini desinatörlerinin de Sarayda halı çalışmalarında görevlendirilmesi sonucunda Osmanlı Çini sanatından bordür ve ince sularda hatailer ve rûmîler de motif olarak kullanılmıştır. Hereke halılarında kullanılan desenlerin çeşitli isimleri bulunmaktadır.

Bu desenler Yedi Dağın Çiçeği, Bin Bir Çiçek, Erik Dalı, Asmalı Lale, Kır Çiçeği, Zümrüt-ü Anka, Lalezar, Sultanahmed, Has Bahçe, Bindallı, Kristal, Gülendamlar, Polonez, Gülseri, Makber, Kuşlu, Dağistan, Bahçesaray, Badegül, Firuze, Kır Çiçeği, Köşk, Şölen, Dolmabahçe, Buket ve Kafkas'dır. Bütün motiflerin kendilerine has bir simgesi bulunmaktadır. Örneğin; tasavvuf kültüründen gelen bir özellik ile alışılmış desenlerin dışında desenler olarak ejderha deseni nefsi, tavus kuşu deseni ise ruhu temsil etmektedir. Yedi Dağın Çiçeği yedi tepe üzerine kurulmuş İstanbul şehrinin sembolüdür. Aynı halı içinde birden fazla değişik lale motifleri yer alabilmektedir ve lale sevgi ile barışın simgesidir. Aşk simgesi olarak sümbül kullanılmıştır. Beyaz gül sevgiyi, yine kırmızı gül aşkı, yabani gül ise özlemi simgelemiştir. Sevgi ve sadakat, cennet bahçesi simgesi olarak ise karanfil kullanılmıştır (Demirarslan, 2000:89). Avrupa'nın estetik anlayışına uyumlu olarak Barok, Rokoko ve Natüralizm etkileri de desenlerde görülmektedir. Hereke seccadeleri desen açısından oldukça ilgi çekicidir. Hayat Ağacı, Nar, Çeşm-i Bülbül, Zümrüt-ü Anka, Çinili Bahçe, Bahar Dalı, Kufili, Sultanahmed seccadelerde kullanılan başlıca desenlerdir. Hayat ağacı Orta Asya Türk inanışlarında da en temel öğelerden biridir. Yedi Dağın Çiçeği, Erik Dalı, Lalezar, Has Bahçe, Polonez, Kır Çiçeği, Bindallı, Kafkas taban halılarında sık kullanılan desenlerdir. En yaygın olarak kullanılan Yedi Dağın Çiçeği desenidir (Görsel 6,7).

Görsel 6. Hereke Halısı Yedi Dağın Çiçeği Deseni.

Görsel 7. Hereke Halısında Solda Kır çiçeği, Sağda Kafkas Deseni Görülmektedir.

Halılardaki kompozisyon düzenleri ise madalyonlu (göbekli), mihraplı desenli, yarı simetrik desenli, birim, yekpare, yollu, geometrik desenli olmak üzere yedi ana grupta toplanmaktadır. Saraylarda yer alan halılar ile ilk yapılan Hereke halılarında madalyonlu kompozisyon kullanılmıştır. Yarı simetrik desenli halılar küçük boyutlu halı ve seccadelerde, mihrap desenliler ise seccadelerde kullanılmıştır. Halının zemin rengi için genellikle kırmızı ve lacivert kullanılmıştır. Zemin rengi kırmızı olduğunda bordür rengi lacivert, zemin rengi lacivert alındığında bordür rengi kırmızı kullanılmıştır. Desen içindeki motif renkleri olarak genellikle beyaz, sarı, mavi, pembe ve turuncu renkler kullanılmıştır (Özel, 1989:40-47).

Farklı üslupların özelliklerini bünyesinde barındıran Hereke halısı sanayi tarzı üretimiyle geçmişe ait desenlerin Dünyaya yayılmasında öncülük etmiştir. Günümüzde dünyanın en ince halısı cm²'sinde 1024 ilmek bulunan bir Hereke halısıdır (Yavuz, 2013:115).

Son yıllarda 15 usta tarafından dokunan Yayla Çiçeği desenli 52 m²'lik halı ise Cumhuriyet döneminde Hereke Halı ve İpekli Dokuma Fabrikası'nda dokunan en büyük tek parça halı olma özelliğini taşımaktadır. Hereke Halı ve İpekli Dokuma Fabrikası'nda şu anda Milli Saraylar bünyesindeki saray, köşk ve kasrın ihtiyaçlarına yönelik gereksinimler karşılanmaktadır (Anadolu Ajansı, 2017). Halen daha Hereke, Çanakkale, Karabük, Diyarbakır, Kars, Erzurum, Siirt, Bingöl ve Malatya'da Hereke halısı atölyelerde üretilmektedir (Demirarslan, 2000:91).

4. Hereke Halısının İç Mekânda Kullanımı

Hereke Fabrikası'nın en seçkin ürünleri; saray, köşk ve kasırların dekorasyonunda kullanılmıştır. Yıldız ve Dolmabahçe sarayları halılarının çoğu Hereke halısıdır. Hereke halılarının en önemli özelliği içine yerleştirilecekleri salonun boyutlarına uygun bir şekilde özel olarak üretilmeleridir. Halı desenleri de çoğunlukla saray ressamı Emil Mainz, bir kısmı da Padişah II. Abdülhamid tarafından hazırlanmıştır (Milli Saraylar, 2019).

Bu halılar arasında en ünlüsü Yıldız Sarayı Şale Salonu'ndaki 406 m²'lik halıdır. Yıldız Sarayı'nın en görkemli mekânı olan ve Avrupa mimarisinin özelliklerini yansıtan Şale Köşkü 60 odadan oluşmaktadır. Sarayın baş odası ise Tören Salonu olup; içinde yer alan bu büyük Hereke halısının ağırlığının yaklaşık 4 ton olduğu bilinmektedir. Halıyı iç mekâna sokmak mümkün olmadığı için dış cephe duvarı yıkılarak içeri alındığına ilişkin bilgiler mevcuttur. Hereke Fabrika-i Hümayununda dokunan bu halıda 3 adet göbek vardır. Bu göbekler, tavanda görkemli olarak asılan avizenin izdüşümüne denk gelecek şekilde ayarlanmıştır. Bu üç madalyonun ortada büyük olanı oval şekilli halının simetri ekseninde yer almaktadır ve her iki yanında dairesel şekilli madalyon vardır. Gördeskari döşeme tekniğinde dokuma tekniğiyle üretilmiştir (Görsel 8). 120 yıl kullanımdan sonra 2018 yılında halı mekânından çıkarılarak restore edilmeye başlanmıştır. Restorasyonun 2,5 -3 yıl gibi uzun bir süre alması tahmin edilmiştir (Görsel 9) (Sabah Gazetesi, 2018).

Görsel 8. Yıldız Şale Köşkü Tören Salonu'nda Hereke Halısı.

Görsel 9. Yıldız Şale Köşkü Tören Salonu Halısının Restorasyonu (Sabah Gazetesi, 2018).

Dolmabahçe Sarayı'nda Muayede Salonu, Süfera Salonu, Atatürk'ün Çalışma Odası gibi mekânlar Hereke halılarının incelenebildiği mekânlardır. 124 m²'lik Muayede Salonu'nda yer alan Hereke halısı Avrupa halılarına benzer bir şekildedir. Halı salonun duvarlarında yer alan kalem işi bezemeler, Barok tarzı süslemeler ve pastel renkli dekorasyon ile uyum içindedir (Görsel 10,11).

Görsel 10. Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonunda Hereke Halısı.

Görsel 11. Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu'nda Cumhurbaşkanlığı Tarafından Düzenlenen Bir Toplantıda Bir Başka Hereke Halısı Mekândaki Yerini Almış Halde Görülmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2019).

Görsel 12. Dolmabahçe Sarayı Atatürk'ün Çalışma Odasında Hereke Halısı
(Dolmabahçe Sarayı Hakkında Bilgi ve Resimler, 2009).

Beylerbeyi Sarayı ve Küçüksu Kasrı yine Hereke halılarının kullanıldığı saraylardır. Beylerbeyi Sarayı'ndaki 136 m²'lik Hereke halısı hatai, penç, rûmî, iri helezonik kıvrımlar ve dallarla bezelidir. Açık ve koyu ile bordonun tonları, sarı, mor ve siyah renkler ağırlıkta olmak üzere toplam 18 renk iplik kullanılarak dokunmuştur. Halının desenleri ile bizzat II. Abdülhamid'in ilgilendiği bilinmektedir (Anadolu Ajansı, 2017). Beylerbeyi Sarayı'nda bulunan diğer geniş boyutlu halılar, koltuk döşemelikleri ve perdeler yine Hereke'deki fabrikada dokunmuştur. Çırağan Sarayı'nda da 13 oda ve bir sofanın Hereke kumaş ve halılarıyla döşendiği kaynaklarda yazmaktadır (Görsel 12).

Görsel 13. Beylerbeyi Sarayı Hereke Halısı (Anadolu Ajansı,2017).

Dekorasyonu dekoratör Sechan tarafından yapılan Küçükü Kası'nın iç mekânları, alçı kabartmalı kalem işi süslemeli tavanlarının yanı sıra özenle döşenmiş parkeleri, Batılı tarzdaki mobilyaları, duvarları süsleyen sanat eserleri ve değerli İtalyan mermerlerinden yapılmış şömineleriyle göz alıcı bir görünüme sahiptir. Bu dekorasyonun tamamlayıcısı ise Hereke halıdır (Görsel 14).

Görsel 14. Küçükü Kası ve Hereke Halısı Kullanımı ("Küçükü Kası", Milli Saraylar, 2020).

Osmanlı saraylarındaki kullanımı dışında Hereke halıları yabancı hanedan mensuplarına verilen hediyeler yoluyla Avrupa saraylarında da kendilerine yer bulmuştur. Hollanda Postdam Neues Palais, Huis Doorn Sarayı/ Müzesi, Lahey'deki Barış Sarayı kabul salonları Hereke halıları ile öne çıkmaktadır. Barış Sarayı'nın dekoratörü Herman Rosse Uzak Doğu sanatından etkilenerek kabul salonunun iç dekorasyonunu oluşturmuştur. Ancak mekânın en önemli dekorasyon unsuru zeminde kullanılan Hereke halısıdır. Barış Sarayı'nın salonundaki perdeler de Hereke Fabrikası'nda dokunmuştur (LA HAYE - Palais de la Paix - Salle du Conseil Administratif, 2020). Barış Sarayı'nın temeli şenlikli bir törenle atıldığında, Daimî Tahkim Mahkemesi'nin üyesi bulunan ülkeler, binayı süslemek için özel yapı malzemeleri ve sanat eserleri bağışlamaya çağırılmıştır. Bu şekilde barışı sağlamanın bu yeni yolundaki destek ve inançlarını ifade edebilmişlerdir. Vazolar Çin ve Macaristan'dan gelirken, Türkiye ve İran da halıları ile katkıda bulunmuştur. Ahşap ve taş İskandinavya ve Brezilya'dan, mermer ise İtalya'dan gelmiştir. Bu, şaşırtıcı şekil ve renk çeşitliliği ile benzeri görülmemiş uluslararası bir mekân oluşturulmuştur (Mortel, 2018). Bir grup sanatçı el sanatlarına öncelik vererek el yapımı mobilyalar, duvar ve tavan resimleri, vitraylar yaparken el işçiliği Hereke halıları dekorasyonu tamamlamıştır (Görsel 15). 1763'de yapımı tamamlanan Prusya Baroğu tarzında yapılmış Postdam Neues Palais'ın Neoklasik ve Rokoko tarzlarından da etkilendiği görülmektedir. Mozaik ve mermer döşemeleri ile ünlü sarayın yatak odalarından birinde Hereke halısı yer almaktadır (Görsel 16).

Görsel 15. Barış Sarayı Kabul Salonu ve Hereke Halısının Kullanımı (LA HAYE - Palais de la Paix - Salle du Conseil Administratif, 2020).

Görsel 16. Postdam Neues Palais İç Mekânı ve Hereke Halısı (Mortel, 2018).

Günümüzde müze olarak kullanılan Huis Doorn Sarayı ise eski Alman İmparatoru II. Huis Doorn tarafından 9. yüzyılda inşa edilmiş; 19. yüzyılda ise bugünkü biçiminde yeniden inşa edilmiştir. Sarayın orijinal iç mekânı korunmaktadır. 12 odalı sarayın odalarında Hereke halıları görülmektedir. Halılar farklı dönemlere ait mobilyalar, goblen duvar halıları, perdeler ve diğer tekstil ürünleri ile uyum halindedir (Görsel 17) (Huis Doorn Müzesi, 2020). Buckingham Sarayı ve diğer İngiliz Saraylarında ve Versay Sarayı başta olmak üzere Fransız Saraylarında Hereke halısı kullanıldığına ilişkin bilgiler olmakla birlikte; özellikle bu saraylarda Hereke halısının teknik ve sanatsal özelliklerinden faydalanılarak Abusson, Savonerie ve Axminster halıları geliştirilerek kullanılmıştır. Günümüzde de Buckingham Sarayı'nın halıları ve diğer Avrupa saraylarının halıları Türkiye'de Aksaray Sultanhanı'nda ve Milli Saraylar Daire Başkanlığı Halı -Kilim Restorasyon Atölyelerinde restore edilmektedir (Anon, 2019).

Görsel 17. Huis Doorn Müzesi Salonunda ve Kaiser'in Yatak Odasında Yer Alan Hereke Halıları
(Huis Doorn Müzesi, 2020)

Hereke halısının kullanıldığı bir diğer önemli mekân Beyaz Saray Vermeil Odası'dır. Odadaki halı 1860 yılına tarihlenmektedir. İngiliz Rejans dönemi mobilyaları ile dekore edilen 55m²'lik odada farklı Başkanlık dönemlerinde değişik Hereke halıları ya da farklı halılar da kullanılmıştır (Beyaz Saray Müzesi, 2020).

Görsel 18. Beyaz Saray Vermeil Odası ve Zeminde Hereke Halısı (Beyaz Saray Müzesi, 2020).

Ayrıca Japonya, Rusya, Almanya, İngiltere gibi ülkelere hediye Hereke halısı gönderildiğinden bu ülkelerdeki saraylarda ve devlet adamlarının konutlarında da kullanılmıştır. 19. yüzyılda giderek zenginleşen Avrupa ve Amerika'da iç mekânlarda Türk halılarının kullanımına karşı olan istek artmıştı. 1840'lı yıllarda özellikle el dokumaları, kilimler ve halılar büyük rağbet görmekteydi. Kök boyalı zengin ve canlı renklere sahip Türk halıları Batı'nın kimyasal boyalı makine dokuması halılarına tercih ediliyordu. Batıda öncelikle saraylarda daha sonra ise soylu ve tüccarların evlerinde bu doğal boyalı el dokuması halılar görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin desteği ile Türk iç mekânlarını yerinde görmek ve halı almak üzere demiryolu seferleri düzenlenmeye başlamıştır (Stearns, 2013). Böylece Batı Dünyasının soylu ve zenginlerinin konutlarında iç mekânlarda Hereke halıları görülmeye başlanmıştır.

5. Sonuç

Halılar milli birliğin oluşmasında; kültürün ve kültürel değerlerin korunmasında, yaşatılmasında ve özellikle de anlaşılmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Dokumacılık Türkler tarafından Orta Asya'dan Anadolu'ya, geçmişten günümüze dek önem verilen bir sanat kolu olmuştur. 11. yüzyıldan itibaren Selçuklular ile birlikte Doğudan Batıya doğru yayılmaya başlayan halı sanatı Anadolu'da halkın duygularını dışa vurduğu kültürel bir miras olmanın yanı sıra sanat kolu olmaktan ziyade üretime yönelmiş ve zamanla dokumacılık endüstrisi olarak gelişme göstermiştir. Saray halıları içinde Hereke halısı üretim açısından Türk halı tarihinde önemli bir yer edinmiştir. 16. yüzyılda İstanbul'da Osmanlı sarayları için halı dokuyan atölyeler kurulmuş ve 20. yüzyıla kadar üretimin devam ettiği Feshane, Kumkapı, Topkapı, Üsküdar ve İstinye'de halı atölyeleri Türk halı sanatına isimlerini yazdırmıştır. Hereke halıcılığı ise saray halısı dokuma geleneğini halının toplumda bir güç sembolü olarak kabul edildiği dönemlerde canlı bir şekilde gündemde tutmuştur. İlk olarak saray ve çevresi için halı ve ipek dokumalar üreten bir fabrikada üretilen halılar zamanla çok geniş bir bölgeye yayılmış ve Anadolu'nun diğer geleneksel halıcılık merkezlerinde de etkisini göstermiştir.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren saraylara halı üreten Hereke Halı Fabrikası Cumhuriyetin ilk dönemlerinde de büyük bir hızla üretimine devam etmiştir. Ancak günümüzde çeşitli etkiler dolayısıyla üretim miktarı azalmıştır. Saray halısı üretimi için başlayan üretim öyküsü zamanla halkın da kullanacağı halıların üretilmesine olanak sağlamıştır.

Uluslararası sergi ve fuarlar, ihracat, devlet adamlarına hediye edilme suretiyle tüm dünyaya tanıtılan ve kullanımı yayılan Hereke halısı dokuma tekniği açısından özel bir halıdır. Düğüm tekniği ve dm² başına düşen düğüm sayısının özelliklerinden dolayı çok ince detaylı ve kıvrımlı desenlerin yapılabilmesine olanak tanıdığından desen ve renk açısından zengindir. Ülkenin farklı bölgelerinden gelen desinatörler, saray ressamaları ve hatta Padişah II. Abdülhamid tarafından desen çalışmalarının yapılması desen zenginliğinin oluşmasında bir diğer etkidir. Çini motiflerinden de etkilenen Hereke halısının önemli bir özelliği rapor desen oluşturulabilmesidir.

Farklı üslupların özelliklerini bünyesinde barındıran Hereke halısı sanayi tarzı üretimiyle geçmişe ait desenlerin Dünyaya yayılmasında öncülük etmiştir. İncelenen örneklerde de görüldüğü üzere Hereke halılarının en önemli özelliği içine yerleştirilecekleri salonun boyutlarına ve mekânı oluşturan elemanlara uygun bir şekilde özel olarak üretilmeleridir. Hereke halılarının büyük boyutlarda dokunması mümkündür. Bu özelliği mekânların dekorasyonunda eşsiz tasarımların oluşturulmasına olanak sağlamaktadır. Halıların genelde mekânı ortalayacak şekilde kullanıldıkları görülmektedir.

Hereke Fabrikası'nın en seçkin ürünleri; saray, köşk ve kasırların dekorasyonunda kullanılmıştır. Kullanıldıkları sarayların önemli mekânlarında mekânın dekorasyonuna uyum sağlamışlar, Barok, Neoklasik, İngiliz Rejans tarzındaki mobilyalar ile uyum içinde dekorasyonun zenginleşmesini sağlamışlardır. Avrupa ve Amerika'da da öncelikle saraylarda ve soylular ile zenginlerin konutlarında kullanılan Hereke halıları kullanıldıkları mekânda kullanıcıya statü kazandırmış, zenginlik, güç ve asaletin temsilcisi olmuştur. Halen daha iç mekânlarda bu özelliği açısından tercih edilmektedir. Hereke halısı kullanılan mekânlarda perde ve döşemeliklerin de Hereke Fabrikası'nda dokunması ya da Hereke tarzında dokunması söz konusudur. Hereke halısı Avrupa saraylarında Aubusson, Axminster ve Savonnerie halılarının doğmasına, Fransa ve İngiltere'de halı dokuma sanatının gelişmesine, dekorasyonda halının önem kazanmasına neden olmuştur. Günümüzde Hereke halı fabrikası ve atölyeleri Dünyanın gereksinimini karşılayan önemli halı restorasyon görevlerini de üstlenmiş; Türk halı sanatı onarım konusunda da Dünyada söz sahibi olmuştur.

Kaynakça

Alantar. (2018). *Hermeneutics of Carpets, Alive*, , Ocak, 6-17.

Arslan, S. (2018). "Kumkapı Halılarında Desen ve Teknik Özellikler", *İdil*, Vol.7, s.695- 700.

Banham, J. (1997). *Encyclopedia Interior Design.*, Published by Routledge Taylor & Francis Group, London and New York. https://books.google.com.tr/books?id=MIKhCAAQBAJ&pg=PT3&hl=tr&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false

Deniz, B. (2005). "Anadolu Türk Halı Sanatının Kaynakları", *Sanat Tarihi Dergisi*, Nisan, s.79-103.

Demirarslan, D. (2000). "Hereke Halısının Tarihi Gelişimi Dünü ve Bugünü", *Türk Dünyası Kültür ve Sanat Sempozyumu, Isparta*: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, s.87-92.

Ergene, C. (1992). "Türk Saray Halıları", *Kültür ve Sanat Dergisi*, Yıl, 4 Sayı 13, Mart, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, s.26-27.

Ergüney, Y., Pilehvarian, N. K. (2015). "Ondokuzuncu Yüzyıl Dünya Fuarlarında Osmanlı Temsiliyeti", *Megaron*, Cilt 10, Sayı 2, s. 224-240.

Hereke Halı Kataloğu, (1993). Sümer Halı, <https://www.nadirkitap.com/hereke-hali-katalogu-kitap8353581.html>.

İnalçık, H. (1994). *Quataert, An Economic and Social History of Ottoman Empire*, Vol. 21600-1914, Cambridge University Press.

Küçükerman, Ö. (1987). *Hereke Fabrikası*, Sümerbank, İstanbul, 1987.

Öney, G. (1992). *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Yayın No 185, Sanat Dizisi:33.

Özel, A. (1989). *Halıcılık*, Devlet Bakanlığı, Yayın No.44.

Stearns, P. (2013). *The Industrial Revolution in World History*, Westview Press.

Strzygowski, H., Glück, F., Köprülü, A. C. (1974). *Eski Türk Sanatı ve Avrupa'ya Etkisi*, çev. A. C. Köprülü, Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları:152.

Yavuz, F. (2013). "Başkaları Görsün Diye Ustalarını Kör Eden Antika Halılar", *El Sanatları Dergisi* S.16, s.110-115.

İnternet Kaynakları

----, (2020). "Pile Carpet", Hermitage Müzesi, https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/25.%20Archaeological%20Artifacts/879870/!ut/p/z1/jZBLT8MwEIT_Cj3kiL15OEI7s4xEKS1BFY_gC3ljxzFK4sgxjcSvxyAulAjd20gz98u5rjEvBdHrYTTphet1088fS4oTcOYwaZg5AJosb8le3ZzCWGCHz8N8MdQwPyU_lyBz9dv_lvgL4jsjuOU5oNwzbnua4PLiKAzaqtGSNMapSvReulOLSo34jLPlnkGno3_al-6znz7HVkXxQOLWPJlmoFThw5NVYcAkYhAGC8B8izKkjz9gKP9Ic49nJW1tNKiV-u_3jg3jKsAApimCSlJVctRZboAfos0ZnS4_O7EQ3dfvm3X8ELa45Yufu-IgnaH/dz/d5/L2dBISevZ0FBIS9nQSEh/?Ing=t, Erişim tarihi: 15.03.2020.

Ör, E., (2012). "Çinden çakma Hereke harekâtı", 12.01.2012, <https://www.haberturk.com/ekonomi/haber/haber/705447-cinden-cakma-hereke-harekati>, Erişim tarihi: 15.03.2020.

----, (2019). "Home of world-famous Hereke carpets", 10.01.2019, <https://www.hurriyetdailynews.com/home-of-world-famous-hereke-carpets-140383>, Erişim tarihi: 15.03.2020.

----, (2018). "Osmanlılar Şikago'da", 13.01.2018, <https://theanatoliapost.com/2018/01/13/osmanlilar-sikagoda/>, Erişim tarihi: 15.03.2020.

Işıklı, A. (2012). "Türkiye Fuar Albümü/ Osmanlı Dönemi", https://www.idtm.com.tr/kutuphane/fuar_albumu/turkiye-fuar-albumu-201-256.pdf, Erişim tarihi: 15.03.2020.

----, (2019). "Asırlık halı desenleri hafızalardan silinmeyecek", 12.01.2019, T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, https://www.iletisim.gov.tr/turkce/yerel_basin/detay/asirlik-hali-desenleri-hafizalardan-silinmeyecek, Erişim tarihi: 15.03.2020.

----, (2017). "52 metrekairelik Hereke halısı tezgahtan indirildi", 13.07.2017, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/52-metrekairelik-hereke-halisi-tezgahtan-indirildi/860585>, Erişim tarihi: 15.03.2020.

----, (2019). "Dokumanın Saltanatı; Hereke Halıları", 10,10,2019, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı, <https://www.millisaraylar.gov.tr/blog/dokumanin-saltanati-hereke-halilari>, Erişim tarihi: 15.3.2020.

----, (2018). "Yıldız Şale Köşkü'nden 120 yıl sonra çıkarılan halı yıkandı", 27.12.2018, <https://www.sabah.com.tr/galeri/kultursanat/yildiz-sale-koskunden-120-yil-sonra-cikarilan-hali-yikandi>, Erişim tarihi: 15.03.2020.

----, (2019). "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Dolmabahçe Sarayı'nda gençlerin sorularını cevapladı", 18.05.2019, T.C. Cumhurbaşkanlığı, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/105414/cumhurbaskani-erdogan-dolmabahce-sarayi-nda-genclerin-sorularini-cevapladi>, Erişim tarihi: 15.03.2020.

----, (2009). "Dolmabahçe Sarayı Hakkında Bilgi ve Resimler", <https://www.delineticiler.net/showthread.php?t=76067>, Erişim tarihi: 15.03.2020.

----, (2017). "Beylerbeyi Sarayı'ndaki 136 metrekairelik halı restore edildi", 21 Şubat, 2017, <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/beylerbeyi-sarayindaki-136-metrekairelik-hali-restore-edildi/754813>, Erişim tarihi: 15.03.2020.

"Küçüksu Kasrı", Milli Saraylar, <https://www.millisaraylar.gov.tr/kasirlar/kucuksu-kasri>, Erişim tarihi: 15.03.2020.

-----, (2020). "LA HAYE- Palais de la Paix - Salle du Conseil Administratif", <https://www.ebay.fr/itm/Pays-Bas-LA-HAYE-Palais-de-la-Paix-Salle-du-Conseil-Administratif-i-4240/332616705135>, Erişim tarihi: 15.03.2020.

Mortel, R. (2018), "Neues Palais, Potsdam", [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Neues_Palais,_Potsdam_\(42\)_\(39307785565\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Neues_Palais,_Potsdam_(42)_(39307785565).jpg), Erişim tarihi: 15.03.2020.

Huis Doorn Müzesi (2020). <https://www.huisdoorn.nl/en/museum/museum-huis-doorn/>, Erişim tarihi: 15.03.2020.

-----, (2019). "Carpets Of Buckingham Palace Are Restored In Turkey", 07.09. 2019, <http://www.maremontrealestate.com/tr/general/carpets-of-buckingham-palace-are-restored-in-turkey/>, Erişim tarihi: 15.03.2020.

"Vermeil Room", Beyaz Saray Müzesi, <http://www.whitehousemuseum.org/floor0/vermeil-room.htm>, Erişim tarihi: 15.03.2020.

Görsel Kaynaklar

Görsel 1. Pazırık Halısı, -----, (2020). "Pile Carpet", Hermitage Müzesi, https://www.heritagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/25.%20Archaeological%20Artifacts/879870!/ut/p/z1/jZBLT8MwEIT_Cj3kiL15OEI7s4xEKS1BFY_gC3IjxzFK4sgxjcSvxyAulAjd20gz98u5rjEvBdHrYTTphet1088fS4oTcOYwaZg5AJosb8le3ZzCWGChz8N8MdQwPyU_lyBz9dv_lvgL4jsju0U5oNwzbnu4PLiKAzaqtGSNMapSvReul0LSo34jLPInkGno3_aL-6znz7HVkXxQOLWPJlMOfThw5NVYcAkYhAGC8B8izKkz9gKP9Ic49nJW1tNKiV-u_3jg3jKsAApimCSlJVctRzboAfos0ZnS4_07EQ3dfvm3X8ELa45YuFu-IgnaH/dz/d5/L2dBISevZ0FBIS9nQSEH/?lng=t, Erişim tarihi: 15.03.2020.

Görsel 2. Hereke Halı Fabrikası, 1914, Yazar Arşivi.

Görsel 3. Günümüzde Hereke Fabrikasında Halı Dokuma, -----, (2019). "Home of world-famous Hereke carpets", 10.01.2019, <https://www.hurriyetdailynews.com/home-of-world-famous-hereke-carpets-140383>, Erişim tarihi: 15.03.2020.

Görsel 4. 1890 yılında Müdür Akif Bey ve Hereke Fabrika-i Hümayununda Desinatörler Çalışır Halde Görülmektedir, Alantar H. (2018). "Hermeneutics of Carpets", Alive, Ocak, 6-17.

Görsel 5. 1893 Chicago Dünya Fuarı'nda Osmanlı Sergisinde Hereke Halıları, 1909 Bursa Sergisi Hereke Halıları ve Dokumaları, -----, (2018). "Osmanlılar Şikago'da", 13.01.2018, <https://theanatoliapost.com/2018/01/13/osmanlilar-sikagoda/>, Erişim tarihi: 15.3.2020; Işıklı, A. (2012). "Türkiye Fuar Albümü/ Osmanlı Dönemi", https://www.idtm.com.tr/kutuphane/fuar_albumu/turkiye-fuar-albümü-201-256.pdf, Erişim tarihi: 15.03.2020.

Görsel 6. Hereke Halısı Yedi Dağın Çiçeği Deseni, (Yazar Arşivi).

Görsel 7. Hereke Halısında Solda Kır çiçeği, Sağda Kafkas Deseni Görülmektedir, (Yazar Arşivi).

Görsel 8. Yıldız Şale Köşkü Tören Salonu'nda Hereke Halısı, (Yazar Arşivi).

Görsel 9. Yıldız Şale Köşkü Tören Salonu Halısının Restorasyonu, (Yazar Arşivi).

Görsel 10. Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonunda Hereke Halısı, (Yazar Arşivi).

Görsel 11. Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu'nda Cumhurbaşkanlığı Tarafından Düzenlenen Bir Toplantıda Bir Başka Hereke Halısı Mekândaki Yerini Almış Halde Görülmektedir. ----, (2019). "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Dolmabahçe Sarayı'nda gençlerin sorularını cevapladı", 18.05.2019, T.C. Cumhurbaşkanlığı, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/105414/cumhurbaskani-erdogan-dolmabahce-sarayi-nda-genclerin-sorularini-cevapladi>, Erişim tarihi: 15.03.2020.

Görsel 12. Dolmabahçe Sarayı Atatürk'ün Çalışma Odasında Hereke Halısı, ----, (2009). "Dolmabahçe Sarayı Hakkında Bilgi ve Resimler", <https://www.delinetciler.net/showthread.php?t=76067>, Erişim tarihi: 15.03.2020.

Görsel 13. Beylerbeyi Sarayı Hereke Halısı, Beylerbeyi Sarayı'ndaki 136 metrekarelik halı restore edildi", ----, (2017). "Beylerbeyi Sarayı'ndaki 136 metrekarelik halı restore edildi", 21 Şubat, 2017, <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/beylerbeyi-sarayindaki-136-metrekarelik-hali-restore-edildi/754813>, Erişim tarihi: 15.03.2020.

Görsel 14. Küçüksu Kasrı ve Hereke Halısı Kullanımı, "Küçüksu Kasrı", Milli Saraylar, <https://www.millisaraylar.gov.tr/kasirlar/kucuksu-kasri>, Erişim tarihi: 15.03.2020.

Görsel 15. Barış Sarayı Kabul Salonu ve Hereke Halısının Kullanımı, ----, (2020). "LA HAYE- Palais de la Paix - Salle du Conseil Administratif", <https://www.ebay.fr/itm/Pays-Bas-LA-HAYE-Palais-de-la-Paix-Salle-du-Conseil-Administratif-i-4240/332616705135>, Erişim tarihi: 15.3.2020.

Görsel 16. Postdam Neues Palais İç Mekânı ve Hereke Halısı, Mortel, R. (2018), "Neues Palais, Potsdam", [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Neues_Palais,_Potsdam_\(42\)_\(39307785565\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Neues_Palais,_Potsdam_(42)_(39307785565).jpg), Erişim tarihi: 15.3.2020.

Görsel 17. Huis Doorn Müzesi Salonunda ve Kaiser'in Yatak Odasında Yer Alan Hereke Halıları, Huis Doorn Müzesi (2020). <https://www.huisdoorn.nl/en/museum/museum-huis-doorn/>, Erişim tarihi: 15.03.2020.

Görsel 18. Beyaz Saray Vermeil Odası ve Zeminde Hereke Halısı, "Vermeil Room", Beyaz Saray Müzesi, <http://www.whitehousemuseum.org/floor0/vermeil-room.htm>, Erişim tarihi: 15.03.2020.